

Hadislerde Hastalık ve Sağlık Anlamında Kullanılan Genel Kavramlar

“General Concepts Used in the Meaning of Health and Illness in Hadiths”

Veli ATMACA, Doç. Dr.*

Abstract: While studying the Prophetic medicine, the criticism of the isnâd and matn analysis is as important as the determination of ahadith. When dealing the issue in respect of analysis of matn, the issues which occur to mind are the concepts, root-words, and basic terms which affect the whole narration namely the true meaning on a large scale. In the present study, it is aimed to establish the terms in the meaning of illness and health, and to support them with ahadith. One of the purposes in the present article is to help to determine whether these terms of the Prophetic medicine were originally Arabic or passed from other languages,

Citation: Veli Atmaca, “Hadislerde Hastalık ve Sağlık Anlamında Kullanılan Genel Kavramlar” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VIII/1, 2010, pp. 83–105.

Key word: disease, plague, healing, health, medical Prophet.

I. Giriş

Tıbb-ı Nebevî'nin sünnet olduğu düşüncesi, bazı âlimlerce dile getirilmektedir. Buna mukâbil bu konudaki bilgi ve uygulamaların sünnet teşkil etmediğini söyleyenler de vardır. Farklı kanaatlerin ortaya çıkmasının pek çok sebebi olabilirse de bize göre bunun en önemli sebebi, Sünnet'i algılama biçiminde yatmaktadır. Bu da kavramsal bir problemi gündeme getirmekte olup bazılarında göre sahâbe ve tâbi'in'in söz ve fiillerine de hadis değeri veren anlayışın bu noktada etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bununla irtibatlı olarak hicrî I-III. yüzyıllarda tadrîcî olarak varlığını hissettiren ehl-i hadis ve onunla bağlantılı olarak hadisleri literal/lâfzî değerlendiren kesimlerden Şâfi'î ve Zâhirî mezhepleri başta olmak üzere İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerin tesiri küçümsenemez.

Diğer yandan Irak mektebinin öncülüğünde, lâfızdan öte mânâ ve maksadı öne çıkaran bakış açısına göre sünnet, Hz. Peygamber'in hukuk ve ibâdetler

konusunda daha bâriz görülen bağlayıcı (normatif), müeyyideleri içeren ve gereklilik (vücûb) ifade eden Nebevî emirlerle sınırlı sayılmaktadır.

Bu özet çerçeveden bakılırsa Hz. Peygamber'in sağlık konusundaki tavsiyelerinin, terk edildiğinde müeyyide içermediği, herkesi aynı yöntem ve nesnelere tedavi olmak gibi bir mecburiyete zorlamadığı açıktır.

Tıbb-ı Nebevî hadislerine karşı münekkîd muhaddislerin tutumu, bunlara karşı daha müsamahakâr davranmaları, bu konudaki bilgilerin sünnet olarak değerlendirilmediğini göstermektedir. Çünkü ilk devir muhaddislerinin, eserlerinde bu rivâyetlere yer verirken örnek sayılabilecek miktarla yetindiklerini, Tıbb-ı Nebevîye dair bütün hadisleri derlemediklerini söyleyebiliriz. Tıbb-ı Nebevî'ye dair çoğu tavsiyenin tasnîf devrinin özellikle ahkâm konularını içeren Câmî' ve Sünen tarzı eserlerinde, alanı itibarıyla Sünnet olarak telakkî edilen hususlardaki hadislerle nispetle dağınık halde bulunduğu müşahede edilir. Kadim hadis eserlerinde meselâ *Kütüb-i Sitte*'de, bu konuya dair bütün hadislerin kaydedilmemiş olduğu görülür. 'Kitâbu't-Tıbb' bahislerinin, ahkâm konularının yanında değil de fezâil ve âdâb bölümlerine ait kısmında tertip edilmesi, özellikle konularına göre tasnifli her hadis kaynağında “Kitâbu't-Tıbb bölümünün bulunmaması gibi hususlara bakılınca, tıbbî hadislerin ehl-i hadis nezdinde de ahkâm hadisleri derecesinde sünnet olarak değerlendirilmediği anlaşılmaktadır.

Bu konudaki hadislerin rivâyet edilişinde önemli bir yeri olan lâfzî değerlendirmelerin ve isnad tetkiklerinin, ibâdet, mu'âmelât ve 'ukûbât konularındaki hadisler gibi titiz incelemelere tâbi tutulmadığını tekrar etmek yerinde olacaktır. Musannifler, tıbbı dair hadislerle hem konu itibarıyla âdâb ve fezâil kısmında yer vermişler hem de terâcim dediğimiz bâb/alt konu başlıkları daha sade olup, hadislerin içerdiği ahkâm ve makâsîd bakımından gerekli yorumlara tâbi tutulmamıştır. Yine bu müsamahanın bir sonucu olarak hadislerin râvî tasarrufuna daha çok maruz kaldığı; lâfız farklarının asgariye indirildiği ahkâm hadislerinden daha fazla lâfzî farklılıklar içerdiği görülür.

İslâm tıbbı çerçevesinde önemli bir yere sahip olan Tıbb-ı Nebevî, Hz. Peygamber'in sağlıkla ilgili söz ve uygulamalarından oluşmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak tasnif dönemi hadis eserleri içerisinde yer alan bölüm başlıkları oldukça çok sayıda ve çeşitli muhtevada hadis ihtiva etmektedir. Ancak tasnif döneminden sonra (hicrî V-IX) Nebevî Tıbb hakkında birçok müstakîl eser yazılmıştır.

Şerh ve derleme dönemi diye adlandırdığımız bu devrin eserlerindeki hadis miktarı, tasnif dönemindekilere nispetle daha fazladır. Mevcut araştırma çerçevesinde ilgilendiğimiz husus, ileride mütemmim çalışmaların yardımıyla varmak istediğimiz, Tıbb-ı Nebevî'nin vahiy kaynaklı mı yoksa tecrübî ve geleneksel mi olduğunu belirleyebilmek için bu hadislerde geçen kelime ve kavramların mahiyetidir. Bu hususa doğru ve tatmin edici cevabı verebilmek

* Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis, Elazığ, veli_atmaca@hotmail.com

için vazgeçilmez olan basamaklardan birkaçını; (a) hadislerdeki hastalık ve sağlık kavramlarına, Hz. Peygamber'in ve ashâbının yüklediği mânâların, İslâm öncesi Arap kültürüyle aynı olup olmadığı; (b) hadislerde geçen kavramların hepsinin Arapça asıllı olup olmadığı; (c) sözü edilen kavramların, bu dilin konuşulduğu her yerde aynı şekilde kullanılıp kullanılmadığı şeklinde sıralamak mümkündür. Bulara ilâveten "Hadislerde geçen kelimelerin hepsi Arapça ise neden sahâbiler bazı kelimelerin anlamını veya ne mânâyâ geldiğini Resûlüllâh'a neden sormuştur, şayet bu kelimeler Arapça değilse bunları Hz. Peygamber nereden biliyordu ve bu kelimeler hangi dile veya şiveye aittir?" sorularına cevap bulabilmektir.

Yukarıdaki sorular, aynı zamanda çalışmamızın hipotezini destekleyen düşüncelerin soru şeklinde ifadesi olarak algılanabilir. Kanaatimizce Tıbb-ı Nebevî hadisleri, bazı âlimlerin belirttiği gibi vahiy kaynaklı değildir. En azından hadislerdeki kelime ve kavramların mahallî olması; belli bir dile ve kültüre ait olduğu mânâlarıyla kullanılıyor olması, bu kelimelerin geçtiği hadislerin vahiy kaynaklı olmadığını ispatlamada önemli bir parametredir. Elbette hadislerde vahiy kaynaklı olmayı tayin eden lâfız değil, mânâdır. Bu yüzdendir ki lâfız râvî tasarrufuna müsait olup, Hz. Peygamber'in sağlığından beri müsaade edilmiş bir alandır.

Hadislerdeki mânânın vahiy kaynaklı olup olmadığını tayin etmek, zannedildiği kadar basit olmamakla beraber, bu konuda bize önemli ipuçları da sunabilir. Bu kriterlerden birisi, hastalık ve sağlıkla ilgili kelimelerin ve kavramların, Câhiliyye dönemindekine nispetle yeni anlam ve yön kazanıp kazanmadığı meselesidir. Arapların kelime olarak bilip de konuşmanın akışı, cümle içerisindeki siyâk-sibâktan hareketle anlayamadıkları bazı kelimeleri sormaları, o kelimelerin Resûlüllâh'ın dilinde farklı anlam yüklediğini gösterebilir.

Burada işaret edilmesi gereken bir diğer husus yapılan önerinin, metafizik değeridir. Bu itibarla düşünüldüğünde sağlıkla ilgili bir tavsiye, eğer Allah'ın sevgili kulu ve Peygamberi tarafından yapılmışsa, o andan itibaren önerilen nesnenin ve tedavi yönteminin veya hastalık için sarf edilen bir dua lâfzının, daha farklı bir boyut kazanıp kazanmadığı ve şifâ tesirinin vücuda gelip gelmediği ciddi olarak düşünülmesi gerekmektedir. Resûlüllâh'ın elinden ve dilinden sudûr etmiş bir tavsiyenin, fizikî imkânların dışında, rasyonellik saplantısının ve akıl ölçülerinin haricinde kalan yönüyle ampirik bilginin güç kaynağı olan deneye tâbi tutulamayacak derecedeki aşkınlığı göz önüne alınarak, tıbbı dair Nebevî tavsiyelerin en azından bazılarında vahyin tesirinden söz edilebilir kanaatindeyiz. Öyle ki, Hz. Peygamber'e, sağlıkla ilgili bir telkin, herhangi bir nesnenin tavsiyesi veya yöntem bilgisi vahiy tarafından telkin edilmişse ya da bir şekilde dua etmesi emredilmişse bu takdirde o Nebevî sözün veya fiilin vahiy kaynaklı olması kaçınılmazdır. Ancak bizim

aklımızı tatmin edecek derecede zahirî ispat vasıtalarından mahrum olabiliriz. Çünkü böyle bir durumu rasyonel açıdan değerlendirme imkânı yoktur.

Tabâbet ve inanç bağlamında bakıldığında Kur'ân'daki temel yaklaşımla hadisler arasında bir bütünlük görülmektedir. Bu ortak nokta, Câhiliyye insanının yorumladığı şekliyle, insanın başına gelen her kötülüğün veya her iyiliğin farklı sebebi veya yaratıcısı olduğu inancını yıkıp yerine her şeyin yaratıcısının elbette maddî ve manevî anlamda sağlık ve hastalık, belâ ve musibetlerin tek Allah tarafından yaratıldığı inancını tesis etmesidir.

Tevhid hassasiyetiyle vurgulanan 'her şeyi Allah'ın yarattığı' inancı yanında münhasıran hastalıkların ve şifâsının yaratıcısının kendisi olduğunu Allah Kur'ân'da açıkça beyân etmiştir. Biz bunları tek tek incelemek durumunda değiliz. Çalışmanın başlığında da belirtildiği üzere, genel kavramlara işaretler, Kur'ân'da sağlığa kavuşmak mânâsındaki başlıca kelimeler, 'keşf', 'şifâ', 'islâh', 'iflâh' ve hususî kullanıldığı yerlerde 'rahmet' ile hastalık anlamına geldiği veya öyle yorumlanmaya müsait kavramlar olarak 'musibet', 'belâ', 'durr', 'messü'd-durr', 'messü'-ş-serr' zikredilebilir.

Hâsılı, vahiyle irtibatına bağlı olarak Hz. Peygamber'in telkin ettiği bir sağlık önerisine, şifâli nesne tavsiyesi, faydalı olacağını düşünerek bir tedavi yöntemi telkin etmesi veya özel lâfızlarla okunmasını emrettiği duanın vahiy veya Cibrîl boyutuna işaret varsa, o zaman rivâyetlerin râvî tasarrufundan korunmuş olarak nakledilmesi kaçınılmazdır. Yani bu konudaki rivâyetlerin vahiy kaynaklı olduğunun farkında olan râvîler tarafından gösterilecek titizlikle hem isnad hem de metin olarak rivâyetin kendi içinde tartışılmasına sebep teşkil edecek derecede farklılıklar içermemesi zorunluluk arz edecektir.

Bu araştırmada, yukarıda sıralamaya çalıştığımız endişelerin, varsayımların, varmak istediğimiz sonuçların netleşmesine ve bizi bu sonuçlara ulaştıracak olan mütemmim çalışmalara bir katkı olarak, genel manada hastalık ve sağlık ifade eden kelime ve kavramları içeren hadisleri tespit ve kaynaklarından tahrîc etmeye çalışacağız.

II. Kur'ân'daki Hastalık ve Sağlık Anlayışına Genel Bakış

İnsanın zayıf olarak yaratılması gibi ona kuvvet verilmesi bir bakıma tıbbî açıdan önem arz etmektedir. İnsanı, hastalığa maruz bırakıp gücünden eden Allah ona sağlığını tekrar iade ederek güç vermektedir. Aşağıdaki âyetler buna işaret etmektedir.

Genel anlamda musibet, Allah'ın kullarına verdiği bir nevi uyarı, imtihan ve ruhsal eğitim sebebi olarak görülmektedir. Câhiliyye döneminde insanı malından, canından ve sağlığından eden vakalar, uğursuzluk diye nitelenir ve başlarına belâları dehrin, çeşitli maddî ve manevî varlıkların açtığı düşünülürdü. Oysa İslâm'da olup biten her şey Allah'ın iradesiyle ve izniyle temellendirilmiştir. Allah'ın her şeye kâdir olduğu inancı ile olumlu-olumsuz,

hayırlı-şerli her ne oluyorsa bunları Allah'a nispet etmek tutarlı bir durum arz etmektedir. Bu sebeple diğer varlıklara dayandırılan 'olayları yaratma' gücünün onlardan alınarak Allah'a ait olduğu beyan edilmektedir. Musibetlerin insanlar tarafından istenmeyen durumlar olmasına rağmen, yaratıcısının Allah olduğu da inanç dogması dâhilinde mantıklı bir yapıya kavuşmaktadır. Hatırlanacağı üzere önceki inanç ve kültürlerde olduğu gibi Hint, İran ve İslâm öncesi Araplarda da olumlu, hayırlı, faydalı ve güzel şeylerin yaratıcısı ile kötü, şerli, zararlı ve çirkin şeylerin yaratıcısı ayrı ayrı varlıklardı. Yaratılan şeyin istenmeyen şeyler olması durumu değiştirmemekte olup, 'yaratma gücü'nü gerektirmektedir. Bu durumda iyilikle kötülüğü yaratan iki ayrı tanrıdan söz edilebilir ki, işte İslâm bu 'yaratmada ortak koşma/şirk durumunu kaldırdığını musibetlerin yaratılması, önceki zamanlarda meydana gelmiş olan vakalarla misâllendirilmektedir.

İnsanın karşılaştığı musibetler cümlesinden olmak üzere hastalık ve ölüm de Allah'ın yaratma (tekvîn) sıfatıyla ve hayrın olduğu kadar şerrin de meydana gelmesinin Allah'ın kudretine muhtaç olmasıyla izah edilmektedir:

"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allâh'a göre kolaydır".¹ Diğer bir âyette: "Allah'ın izni olmayınca hiç bir musibet isabet etmez. Kim Allâh'a inanırsa, Allâh onun kalbini doğruya götürür. Allâh her şeyi bilendir",² buyrulmaktadır.

Musibetlere karşı insanların dayanma gücünün de farklı olduğu âyetlerde belirtilmektedir. Bir kısmı isyân ederken bir kısmı sabredip rıza gösterirken bazıları da musibeti, kendi lehine günahlarının affı ve Allah'a imanının kıstası olmasından dolayı da memnuniyetle karşılar.³ Buna mukâbil sıkıntı ve belâ karşısında isyan edenler kadar, Yaratıcı'nın kendisini terk ettiği, duymadığı veya ihtiyaçlarına cevap alamadığı gibi hissi sebeplerle küfür yoluna girebilir. Hâsılı insanlarda iman derecesi kadar sabır ve tevekkül derecesi ve sonucu da farklı anlam ve değere kavuşmaktadır. *"Onlar (insanlar) Allah katında derece derecedirler. Allâh, onların yaptıklarını görmektedir."*⁴

İnsanın nâil oluşu hayır veya iyiliklerin hepsinin sebebi kendi fiilleri olmayabilir. Yani Allah insanı kendi lütfundan, insanın bile hesap edemeyeceği yerlerden nimetlendirmesi mümkündür. Lâkin eski medeniyet ve dinlerde insanlara hastalık ve belâ yağdırmakla görevli bir tanrı anlayışına karşılık İslâm'da Allah'ın, kötülük veya musibeti (şerri) vermesinin sebebi olarak kulun

¹ el-Hadîd 57/22.

² et-Teğâbun 64/11.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il, *el-Câmi'u's-sahih*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1991, "Merdâ", I, nr, 5640: "Müslüman'a diken batması bile olsa isabet eden musibete karşılık Allah onun günahını bağışlar". nr. 5645: "Allah bir kulun hayrını dilerse onu bir derde mübtelâ kılar." Aynı hadis için bkz. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1991, I-X, III, 23, nr. 7239.

⁴ Âli İmrân 3/163.

kendi iradesiyle yaptığı yanlışlıklar gösterilmektedir. Aşağıda bu görüşü teyid eden bazı âyetleri nakledebiliriz:

"(Bedir'de düşmanı) iki katına uğrattığımız bir musibet (Uhud'da) size çarpınca mı: "Bu nereden" dediniz? De ki: "Bu başımıza gelen kendinizdendir". Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir". "İki topluluğun karşılaştığı günde başımıza gelen musibet de Allah'ın izniyledir. Bu da müminleri belirlemesi ve hem de münâfiklik yapanları ayırt etmesi içindir".⁵

"İçinizden bazıları vardır ki (cihad konusunda) pek ağırdan alırlar. Eğer size bir felâket erişirse: "Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım" der".⁶

"Ya kendi yaptıkları yüzünden başlarına bir felaket geldiği zaman durumları nasıl olur? Sonra gelmişler bir de sana: "Vallahi, murâdımız sırf bir iyilik yapmak ve ara bulmaktan ibaretti." diye yemin ediyorlar".⁷

"Çaresiz biz sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. Müjdele o sabredenleri!". "Onlar başlarına bir musibet geldiği zaman: "Biz Allah'a aidiz ve sonunda O'na döneceğiz", derler".⁸

"Eğer sana bir iyilik dokunursa fenalarına gider. Eğer sana bir musibet gelirse "Biz zaten tedbirimizi önceden almıştık." derler ve sevine sevine dönüp giderler". "De ki: "Bize hiçbir zaman Allah'ın yazdığından başkası ulaşmaz. O, bizim Mevlâmızdır ve mü'minler onun için yalnız Allah'a dayanıp güvensinler!"⁹

"İnsanlardan kimi de Allah'a bir yar kenarındaymış gibi ibadet eder, eğer kendisine bir iyilik gelirse ona gönlü yatıştır ve eğer başına bir belâ gelirse yüzüstü dönüverir. Dünyayı da âhireti de kaybeder. İşte apaçık kayıp budur". "Allah'ı bırakır da kendine ne zarar, ne menfaat verecek şeytana (putlara) yalvarır; işte en uzak sapıklık budur".¹⁰

"Allah O'dur ki, rüzgârları gönderir de bir bulut savururlar. Derken onu gökyüzünde nasıl dilerse öyle serer, parça parça da eder. Derken yağmuru görürsün, aralarından çıkar. Derken onu kullarından kimlere diliyorsa döküverdi mi derhal yüzleri güler".¹¹

Musibetlerden bazılarının insanların kendi amelleri, düşünce ve yaşayış biçimlerinden kaynaklandığı inkâr edilemez. Ancak bu durumda ortaya çıkacak olan musibetin de yaratıcısı Allah'tır. Kur'ân'da insanın kendisinin sebep olduğu musibetlerden kurtulmasının bazı sebepleri de bahsedilmektedir. Kötülükleri işlemek suretiyle 'musibetlerden kurtuluştan' bahsedilebileceği gibi iyi fiiller ve düşünceleri icra etmek şeklinde de başa gelmesi muhtemel 'belâlardan' korunmak da imkân dâhilindedir. *"O iman edenler, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar. Onlar öfkelenedikleri zaman da*

⁵ Âli İmrân 3/165-166.

⁶ en-Nisâ 4/72.

⁷ en-Nisâ 4/62.

⁸ el-Bakara 2/155-156.

⁹ et-Tevbe 9/50-51.

¹⁰ el-Hac 22/11-12.

¹¹ er-Rûm 30/48.

kusurları bağışlarlar."¹²

Meselenin diğer yönüne bakıldığında iyilikleri, hayrı ve bu çerçevede sağlık ve bereketi de yaratanın Allah olduğu, Kur'ân'da önemle vurgulanmaktadır. "Allah'tır ki sizi zayıflıktan yarattı. Sonra zayıflığın ardından (size) bir kuvvet verdi. Sonra kuvvetin ardından da zayıflık ve ihtiyarlık verdi. Allâh, dilediğini yaratır, O, bilendir, gücü yetendir."¹³

Sağlığı veren ve alan Allah'ın buna muktedir olduğu vurgulanırken, eski medeniyetlerde olduğu gibi hasta eden tanrı veya tanrılarla iyileştiren veya şifâ veren tanrı ya da tanrıların farklı olmadığı belirtilerek tevhid inancıyla bağlantı kurulmaktadır. Kaldı ki Araplarda da hastalık kaynağı olarak inanılan varlıklara karşılık şifâ ve sağlığın kaynağı ve sebebi olan varlık veya nesnelere ayrı olması da bir nevi şirk olduğu için hem Kur'ân'da hem de hadislerde reddedilmektedir.

Ey insanlar! Bir misâl verilmektedir, şimdi ona iyi kulak verin: Sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamayacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa onu kurtaramazlar. "İsteyen de, (kendinden bir şey) istenen de âcizdir".¹⁴

Hastalıklar karşısında şifâ için Allah'a dua etmenin örnekleri Peygamberlerden bahisle verilmektedir: "Eyyûb'u da. Zira: "Ben bu hastalığa mübtelâ oldum; Sen merhametlilerin en merhametlisisin" diye Rabbine dua etti". "Biz de duasını kabul ettik; hemen kendisindeki sıkıntıyı giderdik (كشفتا). Tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenlere bir uyarı olmak üzere ona ailesini ve onlarla birlikte olanların bir mislini daha verdik!"¹⁵

Dikkate değer bir husus, Kur'ân'da Peygamberlere nispet edilen şifâ için dualarında 'Rahmet' tabirinin veya Allah'ın rahmet sıfatının ifade edilmesidir. Şifâ isteği ile "Rahmet" in birlikte zikredildiği başka âyetler de vardır. "Biz Kur'ân'dan, iman edenler için bir şifâ ve rahmet kaynağı olan âyetler indiriyoruz. Zâlimlerin de ancak zararını artırır".¹⁶

Kur'ân'da hastalık anlamında bazı kelimeler zikredilmektedir. Bunlar yukarıda bahsedilen 'da'f dışında yerine göre 'durr' ve 'şerr' kelimeleridir. el-Enbiyâ Sûresi 21/83-84. âyetlerde iki defa geçen 'Messu'd-durr' ile 'Keşfu'd-durr' kelimeleri, bir nevi hastalığa ve şifâyâ en bâriz örneklerdir diyebiliriz.

'Keşfu'd-durr' ıslâh yani sağlığın yerine getirilmesi, sağlığın normale gelmesi anlamında kullanıldığı ve 'keşf' tâbiriyle de doğru, gerçek ve fitrî olanın üzerine kaplayan ârizî bir durumu gidermek, bir şeyi asli veya fitrî durumuyla ortaya çıkarmak anlamına gelmektedir. Böylece aslî veya fitrî

olanın 'sağlıklı olmak' olduğu; hastalığın ise sonradan meydana gelen ve geçici bir durum olduğu dikkate değerdir. Bu durumda her türlü şifâ işine bakanların, bu ister doktor veya hekim, ister dua veya çeşitli ilaçlarla sağlığı temin etmeye çalışanların hastaya ve hastalığa bakışını tayin eden bir kıstas teşkil etmektedir. Böylece iyileştirme işine bakan kişi Kur'ân ve hadislerin yaklaşımına göre ümitsiz olmak veya ömür tayin etmek gibi bir karamsarlığa düşmemelidir. Zira esas olan, doğuştan veya yaratılıştan gelen 'sağlıklı olma' durumudur. Aksi durum; yani doğuştan hasta olunsaydı da şifâcılar bunu sonradan sağlıklı hale getirmeyi kendilerine görev olarak seçmiş olsalardı elbette sağlık değil hastalık ya da kurtuluş değil helâk veya yok olma esas alınır.

Hastalıktan kurtulma anlamında kullanılan kelimelerden "keşf" bu anlamda en açık ifadeyle el-Enbiyâ Sûresi 21/83-84. âyetlerde geçmektedir. Bununla beraber aslî hüviyetine, fitrî veya doğal haline getirmek anlamında, aşağıdaki âyette olduğu gibi, "ıslâh" tabiri de kullanılmaktadır. "Biz de duasını kabul ile icabet ettik de kendisine Yahya'yı ihsan ettik. Ve eşini (doğum yapmaya) elverişli hale getirdik. Doğrusu onlar iyiliklerde yarışıyorlar, umarak ve korkarak bize yalvarıyorlardı. Bize karşı derin saygı duyuyorlardı".¹⁷ Duanın kabul edilmesinde kulda aranan vasıfların da zikredildiği bu âyette "hayırlı amel", "Allâh'tan ümit-vâr olmak, korkmak ve mütevâzı olmak" gibi psikolojik özelliklere dikkat çekilmektedir.

Keşf kelimesinden başka 'necât'ın da hastalıktan kurtuluşu ifade ettiğine tesadüf ediyoruz. "Zünnûn'u/balık sahibi Yunus'u da hatırla. Hani o, öfkelenerek gitmişti de, bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Fakat sonunda karanlıklar içinde: "Senden başka ilâh yoktur, sen münezzehsin, Şüphesiz ben haksızlık edenlerden oldum" diye seslenmişti". "Biz de duasını kabul ile icâbet ettik, kendisini üzüntüden kurtardık. İşte biz iman edenleri böyle kurtarıyoruz".¹⁸ Burada geçen "Kendisini üzüntüden kurtardık" tabiri "enceynâ" şeklinde ifadesini bulmaktadır. Zaten Zünnûn aleyhisselâmın da "Karanlıklar içinde olması" onun içine düştüğü ve her insanın olduğu gibi âdetâ "Dünyasının karardığı" şeklindeki psikolojik durumu ifade etmekten uzak sayılmaz. Çünkü onu bu duruma düşüren kişisel hatası da insanın gözünü ve dünyasını karartan "Öfke" idi. Eğer Yunus (a.s.) öfkesini yenebilseydi belki bu duruma düşmeyecekti. Kendisini öfkeleniren durum karşısında Hz. Yunus, sabra yönelseydi sabrının mükâfâtını alacaktı. Ama bu durumda da tövbesinin karşılığını aldı. Her iki durum da bu kıssa, diğer insanlar için bir nevi ibret levhası oluşturmakta ve inancın sağladığı avantajla ümitsizlik veya karamsarlık hastalığından kurtuluşun çarelerini içermektedir.

Kur'ân ve hadislerde bedensel hastalıklar yanında ruhsal hastalıklar,

¹² Şûrâ 42/37.

¹³ er-Rûm 30/54.

¹⁴ el-Hac 22/73.

¹⁵ el-Enbiyâ 21/83-84.

¹⁶ el-İsrâ 17/82.

¹⁷ el-Enbiyâ 21/90.

¹⁸ el-Enbiyâ 21/87-88.

depresyon, travma, panikata ve günümüzde daha çok çeşitli isimleri olan hastalıkların mağdurları incelenmeye değerdir. Bu durumda tövbe edip de kurtulanlara karşılık, narsist, individualist, nihilist, megaloman veya şizofren tiplerin tövbe etmedikleri halde helâkine, onların müşriklğine ve öylece cezalandırıldıklarına dair oldukça dikkat çekici mânevî hastalıklara vurgu yapılmaktadır. Firavun'un en-Nâzi'ât sûresi 79/24. âyetindeki “Ben sizin en büyük rabbinizim” tabiri, belli ruhsal hastalıkların ilerlemiş şeklinde kişinin kendisini ne zannettiğine dair güzel bir örnektir.

III. Hadislerde Geçen Hastalık Kavramları

Maraz (مرض، أمراض): Bu ismin geçtiği rivâyetlere şunlar örnek verilebilir; “Hastalarınızı (مرضى) sadaka ile tedâvî edin, mallarınızı zekâtla koruyun, o, çeşitli rahatsızlıkları ve hastalıkları (اعراض وأمراض) sizden uzaklaştırır”.¹⁹

“Hastalarınızı (مرضى) yemek konusunda zorlamayın. Allah onları yedirip iştirir”.²⁰ “Hastaya (مریض) istediğini yedirene Allah da cennet meyvesinden yedirir”.²¹

Hz. Âişe'den; “Hastalandığında (في مرضه) Resûlüllâh'ın ağzına ilaç damlatmıştıktık (لذود)”.²²

Dâ' (الداء): Hastalık anlamına gelen genel kavramlardan birisi de “ed-Dâu”dur. “Siz tedâvî olunuz. Ölüm ve ihtiyarlık (السام والهرم) hariç Allah şifâsını (شفاء) indirmediği hiçbir hastalığı (الداء) indirmemiştir”.²³

Ûsâme b. Şureyk anlatıyor: Bedeviler gelip Hz. Peygamber'e: Yâ Resûlellâh! Hasta olunca tedâvî olalım mı” diye sordular. O da: “Tedâvî olun. Allah koyduğu ne kadar hastalık (dâu) varsa onların devâsını da koymuştur (yaratmış, indirmiştir). Bir hastalık hariç o da ihtiyarlıktır (الهرم)...”.²⁴

“Tedâvî olun. Allah indirdiği (inzâl) ne kadar hastalık (dâu) varsa onların

şifâsını da indirmiştir (yaratmış). Mevt (ölüm) ve heram (ihtiyarlık) hariç”.²⁵

“Ey İnsanlar! tedâvî olun. Allah yarattığı ne kadar hastalık (dâu) varsa onun şifâsını da yaratmıştır (halk etmiştir). Bir hastalık hariç o da “sâm”dır. Sâm, ölüm demektir”.²⁶

“Her hastalığın (dâu) devâsı vardır. Hastalığa uygun gelen devâ uygulandığında Allah'ın izniyle kurtulur (أمر)”.²⁷

“أصل كل داء البردة”.²⁸

“Sâm (ölüm) hariç her derde (dâu) şifâlı olan üç şey vardır. Onlar Senâ, Senût'tur”.²⁹

“Senâ ve Senût'ta, sâm (ölüm) hariç her derde (dâu) şifâ vardır”.³⁰

“Senâ, Senût'ta, sâm (ölüm) hariç her derde (dâu) şifâ vardır. Ya Resûlellâh “sâm” ne demek? Diye sordular. O da “el-mevt” (ölüm) dedi”.³¹

“Sineğin bir kanadında hastalık (dâu) diğerinde şifâ vardır...”.³²

“Hastalıkları (الأدواء) indiren deva da indirmiştir”.³³

“Allah, şifâsını indirmediği (inzâl) hiçbir hastalık inzal etmemiştir. İneklerin sütlerinde her hastalık için şifâ vardır”.³⁴

“Allah, devâsını indirmediği hiçbir hastalığı (الداء) indirmemiştir”.³⁵

“Allah, devâsını indirmediği hiçbir hastalığı (dâu) indirmemiştir. Sonra bunu bilen bildi bilmeyen de bilmedi (unuttu)”.³⁶

“Allah, şifâsını indirmediği hiçbir hastalığı (dâu) indirmemiştir”.³⁷

“Allah, hastalığı (dâu) yarattığı (halk ettiği) gibi devâyı da yarattı. Tedâvî olun”.³⁸

¹⁹ Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Câmi'ü's-sağîr fi ehâdisi'l-beşîri'n-nezir*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Fikr, yayın yeri yok, ts., II, 14.

²⁰ Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecme'ü'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, Beyrut 1987, V, 85.

²¹ Heysemî, *Mecme'ü'z-zevâid*, V, 97.

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *el-Câmi'ü's-sahîh*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1991, “Tıb”, 21, nr. 5712, Meğâzî, 84, nr. 4458.

²³ Süleymân b. Es'as es-Sicistânî, *Sünen*, I-IV, Kahire 1988, “Tıb”, 1, nr. 3855; Ebû Hâtîm İbn Hibbân el-Büstî, *Sahîh*, Ali b. Belbân tertibi, I-IX, Beyrut 1996, nr. 6032. Aynı hadisin diğer tarihleri, *Ebü Dâvûd*, “Tıb”, 1, nr. 3855, 11, nr. 3874; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbüri, *Müstedrek ale's-Sahihayn*, I-V+fihrist, Beyrut 1998, “Tıb”, nr. 7501-7504; Heysemî, *Mecme'ü'z-zevâid*, 5/84-85.

²⁴ Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Beyrut 1989, X, “Tıb”, nr. 28342, Beyrut 1989, *el-Mevsû'atu's-Şâmile*, 1.41, X, nr. 28465. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et- Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, I-V, Beyrut: Dâru'l-Fikr ts., I-V, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts., “Tıb”, 2, nr. 2038; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünen*, Beyrut 1987, I-II, “Tıb”, 1, nr. 3436; İbn Hibbân, nr. 6029; *Mecme'ü'z-zevâid*, V, 85.

²⁵ Ahmed, *Müsned*, VI, 395, nr. 18482. Başka bir rivâyetin devamında “bilen bildi bilmeyen bilmedi” ilâvesi vardır, Ahmed, *Müsned*, VI, 395, nr. 18483.

²⁶ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali, *el-Metâlibu'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniyye*, Beyrut, 1993, I-IV+fihrist, II, 333, nr. 2402.

²⁷ Ebû Hüseyyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh*, I-V, Beyrut: Târihu't-Türâsi'l-Arabî, ts., “Selâm”, V, 51, nr. 67; İbn Hibbân, *el-İhsân*, “Tıb”, nr. 6031; *Müstedrek*, “Tıb”, nr. 7511.

²⁸ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28075. Dâ' kelimesinin geçtiği diğer rivâyetler *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28133, 28180, 28267.

²⁹ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28269-28270.

³⁰ İbn Mâce, “Tıb”, 9, nr. 3457; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *Müstedrek ale's-Sahihayn*, I-V+fihrist, Beyrut 1998, “Tıb”, nr. 7519.

³¹ *Mecme'ü'z-zevâid*, V, 84.

³² *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28304, 28134.

³³ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, Beyrut 1978, 674, nr. 1712; *Müstedrek*, “Tıb”, nr. 7510.

³⁴ Hâkim, *Müstedrek*, “Tıb”, nr. 7500; *Mecme'ü'z-zevâid*, V, 85.

³⁵ İbn Mâce, “Tıb”, 1, nr. 3438.

³⁶ Ali b. Ebî Bekr, *Mecme'ü'z-zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, Beyrut 1987, I-X, V, 84.

³⁷ İbn Mâce, “Tıb”, 1, nr. 3439.

³⁸ Heysemî, *Mecme'ü'z-zevâid*, V, 84.

Ukûbet (عقوبة): Hz. Peygamber aleyhisselâm evdekilerin hepsinin ağzına ilaç damlatılmasını (ledûd yapılmasını) cezâ (عقوبة) olarak emretti.³⁹

Sekam (سقم): Sekam kelimesi Resûlüllâh'ın hastalıklar ve hastalar için yaptığı birçok duada geçmektedir. Bunlardan en kısa ve en yaygın olanı ise şu hadistir: “أَذْهَبَ الْبَاسَ رَبِّ النَّاسِ وَأَشْفَى أَنْتَ الشَّافِي لَا شِفَاءَ إِلَّا شِفَاؤُكَ شِفَاءَ لَا يَخَادِرُ سَقَمًا”/Kötülüğü yok et Ey İnsanların Rabbi! Senin şifâ dileriz. Öyle şifâ ver ki, geride hastalık (yan etki) bırakmasın!⁴⁰

Özellikle rukye dualarında bu ibâre çokça yer almaktadır. Ubeydullâh b. Mûsâ-Ebû Nu'aym<Sâib b. Ömer<İbn Ebî Müleyke'den nakledildiğine göre, Âişe hayızlı iken Esmâ'ya rukye yapardı⁴¹. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'e de rukye yapmıştır. Ben Resûlüllâh için: “Azabı/acıyı (be's) gider ey insanların Rabbi! Şifâ senin elindedir. Senden başka şifâ veren yoktur. Ey Şâfi! Öyle bir şifâ ver ki geride hastalık (السقم) bırakmasın” diye ta, viz (koruma duası) yapardım, demektedir⁴².

Enes'in rivâyetiyle, Ureyne veya Ukl kabilesinden Medine'ye müslüman olmak üzere gelen insanların burada hasta olduklarını “Onlarda sekam vardı” diye tanımlamıştır.⁴³

Çorbanın hastaya iyi geldiğini, fuâdu'l-hazîn ve fuâdu's-sakîm'in hüznünü, kederini giderdiğini belirten rivâyetteki gibi hastaya verilen isim olarak 'sakîm' denilmektedir.⁴⁴

Tâûndan bahsedildiğinde Resûlüllâh, “O acı veya hastalık (sekam) sizden önceki kavimlerden bazılarında (İsrâiloğullarına) azap olarak gönderilmiş bir beladır...”⁴⁵ buyurmuştur.

Bü's (البؤس): Bu ismin zikredildiği rivâyetlerle de karşılaşmaktayız. Yukarıda naklettığımız hadislerin birçoğunda geçtiği gibi Hz. Peygamber: “أَذْهَبَ الْبَاسَ رَبِّ النَّاسِ وَأَشْفَى أَنْتَ الشَّافِي لَا شِفَاءَ إِلَّا شِفَاؤُكَ شِفَاءَ لَا يَخَادِرُ سَقَمًا”⁴⁶ şeklinde dua etmiştir. Başka bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Yağ(lanma), bü'sü (fakirliği, sıkıntıyı) giderir (yüzhibu)...”⁴⁷

Amelü's-şeytân (عمل الشيطان): Genel olarak hadislerde bu kelimenin Câhiliyye âdetleri arasında şirk içeren uygulamalar için kullanıldığı görülür.

³⁹ Ebû's-Se'âdât Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl fi ehâdîsi'r-Resûl*, I-XII, Mektebetü Hulvân 1971, VII, nr. 5632, ta'lik olarak. Mu'aykûb ise hasta, dertli anlamına gelmektedir, *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28500.

⁴⁰ *Ebû Dâvûd*, “Tib”, 17, nr. 3883. Bü's, fakirlik, sıkıntı, şiddet ve elem anlamındadır, İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, VII, nr. 5709'un şerhinde.

⁴¹ *Dârimî*, Tahâret, 102.

⁴² *Kenzü'l-'ummâl*, X, “Tib”, nr. 28537.

⁴³ *Buhârî*, “Tib”, 5, nr. 5685; *Müslim*, Kasâme, IV, 234, nr. 9.

⁴⁴ *Tirmizî*, “Tib”, 3, nr. 2039.

⁴⁵ *Müslim*, “Selâm”, V, 65, nr. 95.

⁴⁶ *Ebû Dâvûd*, “Tib”, 17, nr. 3883. Bü's, fakirlik, sıkıntı, şiddet ve elem anlamındadır, İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, VII, nr. 5709'un şerhinde.

⁴⁷ Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, V, 132.

Elbette bu insanî yanlışların sadece sapık bir inanç veya amel olarak tanımlanması eksik olacaktır. Çünkü insan fitrat ve şerefine aykırı her bir inanç, düşünce, his ve amel, onun ruhsal, zihinsel, kimyasal ve biyolojik olarak dengesinin bozulmasına sebep olacak ve neticede hem psikolojik hem de biyolojik hastalıklara davetiye çıkaracaktır. Hz. Peygamber'e “Nüşre” uygulamasını sorduklarında “O amelu's-şeytândır” demiştir.⁴⁸ Hz. Peygamber'in “*Rukye, temime ve tivele şirkîr*” sözüne binaen ‘Şirk’ olarak nitelenen uygulamalar için bazı rivâyetlerde “O amelu's-şeytândır” denilmektedir. Nitekim İbn Mes'ûd'un hanımı Zeyneb'in Yahudi kadına göz hastalığı için okutması ile ilgili rivâyette, bu uygulamayı İbn Mes'ûd “O amelu's-şeytândır” diye nitelemiştir.⁴⁹

Hz. Âişe'nin anlattığına göre Resûlüllâh hasta olduğunda ashâb, biz Resûlüllâh'ın zâtu'l-cenb olduğunu zannederek korktuk dediklerinde Resûlüllâh, “O şeytândandır. Allah onu bana musallat etmez” dedi.⁵⁰

Telef (التلف): Ferve b. Museyk el-Murâdî Hz. Peygamber'e dert yanarak; Yâ Resûlellâh, bizim yakınımızda bir belde var, oraya arz-ı ebyân denilir. Orası bizim ziraat ve otlak yerimizdir. Ama orası vebâlıdır veya vebâsı şiddetlidir, dedi. Resûlüllâh da ona; “orayı terk et; helâk (telef), karışık veya hastalığın nüksettiği yerden (القرف) olur.”⁵¹ Hadisi Ahmed b. Hanbel de nakletmiştir. Telef, helâk anlamındadır. Karaf, hastalığın sirâyet veya nüksetme durumudur. Bu bulaşıcılıktan farklıdır.⁵²

Sâm (السام): Hadislerde bu tabir de bir hayli geçmektedir. Ölüm anlamına gelen bu kelimeyi buraya almamızın sebebi, konuyla ilgili rivâyetlerin sağlık veya tıbbî konulara münhasır oluşudur. Kaldı ki her bir ölümün mutlaka insan sağlığını bitiren bir hastalıkla veya bir musibetle meydana gelmesi göz ardı edilmemelidir (السام الموت): “*Size Senâ ve Senûtu (السنى والسئوت) tavsiye ederim. O ikisinde, sâm haric bütün hastalıklar için şifâ vardır*”. *Sâm, ölümdür*.”⁵³

“Sâm (ölüm) hariç her derde (dâu) şifâlı olan üç şey vardır. Onlar Senâ, Senût'tur.”⁵⁴

“Senâ, Senût'ta, sâm (ölüm) hariç her derde (dâu) şifâ vardır. Ya Resûlellâh “sâm” ne demek? Diye sordular. O da “el-mevt” (ölüm) dedi.”⁵⁵

⁴⁸ *Ebû Dâvûd*, “Tib”, 9, nr. 3868; Hâkim, *Müstedrek*, Rukâ ve Temâim, nr. 8341; *Mecme'u'z-zevâid*, V, 102.

⁴⁹ *Ebû Dâvûd*, “Tib”, 17, nr. 3883; *İbn Mâce*, “Tib”, 39, nr. 3530.

⁵⁰ Hâkim, *Müstedrek*, V, 579, nr. 8285.

⁵¹ *Ebû Dâvûd*, “Tib”, 24, nr. 3923; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, VII, nr. 5736; *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28454.

⁵² *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28454, muhakkikin açıklaması.

⁵³ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28267, 28271; *İbn Mâce*, “Tib”, 9, nr. 3457; Hâkim, *Müstedrek*, “Tib”, nr. 7519.

⁵⁴ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28269–28270.

⁵⁵ *Mecme'u'z-zevâid*, V, 84.

“Çörek otunda, sâm hariç her hastalık (dâu) için şifâ vardır. Sâm, mevt (ölüm) demektir. Habbetu’s-sevdâ ise şûnîz’dir (الْحَبَّةُ السُّودَاءُ الشُّونِيزُ)”.⁵⁶

Heram (الهرم): Heram da Resûlüllâh’ın dilinden bize nakledilen bir kavramdır. Üsâme b. Şureyk anlatıyor: Bedeviler gelip Hz. Peygamber’e: Yâ Resûlellâh! Hasta olunca tedâvî olalım mı” diye sordular. O da: “*Tedâvî olun. Allah koyduğu ne kadar hastalık (dâu) varsa onların devâsını da koymuştur (yaratmış, indirmiştir). Bir hastalık hariç o da heramdır (ihtiyarlık)...*”⁵⁷

“Tedâvî olun. Allah indirdiği (inzâl) ne kadar hastalık (الداء) varsa onların şifâsını da indirmiştir (yaratmış). Mevt (ölüm) ve heram (ihtiyarlık) hariç”.⁵⁸ Başka bir rivâyetin devamında “Bilen bildi bilmeyen bilmedi” şeklinde râvî ilâvesi vardır.⁵⁹

Belâ (البلاء): Resûlüllâh kurban bayramı günü Akabe vadisinde şeytan taşlamaktaydı. Has’am kabilesinden bir kadın, yanında belâsı olan (hasta) çocuğu da vardı. Çocuk konuşmıyordu...”,⁶⁰ şeklinde nakledilen hadiste olduğu gibi genel hastalık adı olarak ‘belâ’ da geçmektedir.

Fâtıma’dan nakledilir ki, “Bir grup kadın Peygamberimizi ziyaret ettik. (Resûlüllâh) hummaya tutulmuştu. Üzerine astıkları bir kaptan hararetini alması için su damlatıyorlardı. Ben dedim ki, “Ey Allah’ın Resûlü! Dua etsen bu senden gider”. O da: “*İnsanlar arasında belâsı (hastalığı) en şiddetli olanlar peygamberler sonra onları takip edenlerdir*”⁶¹ buyurdu.

“Her ay üç günün sabahında kim bal kaşıklarsa belânın büyüğü ona isabet etmez”.⁶²

İştikâ (şikâyetçi olma, hastalanma, hastalığını dile getirme): Ebû Sa’îd’den (r.a.) aktararak şöyle diyordu: Resûlüllâh’ın (s.a.v.) ashâbından bazı kimseler Arap aşiretlerinden birine uğramışlardı da onları misafir edip ağırlamamışlardı. Derken kabilenin efendisi rahatsızlandı. Onlar da bize gelerek; yanınızda bir ilaç var mı, dediler; Biz de evet dedik. Fakat bizi misafir edip ağırlamadığımız için bir ücret tayin etmedikçe bu işi yapmayız dedik. Buna karşılık bir koyun sürüsü ortaya koydular. İçimizden biri o kimseye Fâtiha sûresini okumaya başladı, o kimse hemen iyileşti. Resûlüllâh’a (s.a.v.) gelince durumu kendisine anlattık. Bunun üzerine Resûlüllâh (s.a.v.): “*Fâtiha Sûresi’nin (hastalıklara okunabileceği) bir rukye olduğunu nereden bildin?*”

⁵⁶ Müslim, “Selâm”, V, 61, nr. 87. Ebû Hureyre’nin sözü olarak “şûnîz, sâm haric her derde devadır (dâu)”, Tirmizî, “Tib”, 22, nr. 2070.

⁵⁷ Tirmizî, “Tib”, 2, nr. 2038; İbn Mâce, “Tib”, 1, nr. 3436; İbn Hibbân, nr. 6029; Mecme’u’z-zevâid, V, 85; Kenzü’l-ummâl, X, nr. 28465.

⁵⁸ Ahmed, Müsned, VI, 395, nr. 18482.

⁵⁹ Ahmed, Müsned, VI, 395, nr. 18483.

⁶⁰ İbn Mâce, “Tib”, 40, nr. 3532.

⁶¹ Hâkim, Müstedrek, V, 577, nr. 8281.

⁶² İbn Mâce, “Tib”, 7, nr. 3450.

buyurdu. Bu yaptığımız işten dolayı bizi yasaklamadı ve şöyle buyurdu: “(Ondan) Yiyiniz, bana da hisse ayırınız!”⁶³

Musâb (Musîbete maruz kalmış kişi anlamındadır): Ebû Sa’îd el-Hudrî’den naklen haber verdi ki: Resûlüllâh’ın (s.a.v.) ashâbından bazı kimseler bir seferde idiler ve Arab mahallelerinden bir yere uğrayarak onlardan kendilerini misafir etmelerini istediler. Fakat onlar misafir etmediler. Ama Bedeviler: İçinizde rukyeci var mı? Çünkü mahallenin ağasını zehirli böcek soktu veya musîbet âriz oldu (لديغ أو مصاب) deyince, içlerinden bir adam: Evet! cevâbını verdi ve hastaya vararak ona Fâtiha ile rukye yaptı. Akabinde adam iyileşti. Bu zâta bir sürü koyun verdiler. Fakat o koyunları kabul etmek istemedi ve: Bu meseleyi Peygamber’e (s.a.v.) anlatayım da, ondan sonra bakarız, dedi. Mûteâkiben Peygamber’e (s.a.v.) gelerek bunu anlattılar: O sahabî de: “Yâ Resûlellâh! Vallahi Fâtiha’dan başka bir şeyle rukye yapmadım”, dedi. Bunun üzerine Peygamber gülümseyerek: “*Onun rukye olduğunu nereden bildin? Dedi ve ekledi: Koyunları alın, bana da sizinle beraber bir hisse ayırın*”⁶⁴ buyurmuşlar.

Mübtelâ: (belâyâ maruz kalmış olmak). “İmrân b. Husayn’in bildirdiğine göre Resûlüllâh dağlamayı (الكي) yasakladı. Mübtelâ olduk (hastalandık) ve key yaptırık ama ne şifâ bulduk (iflâh olduk) ne de hastalıktan kurtulduk (necâh bulduk)”.⁶⁵

Ahz: Bir hastalıkla birlikte zikredildiği takdirde hastalanmak veya “... hastalığına tutulmak” anlamına gelmektedir. “Bir gün Resûlüllâh’ın böğrü ağrıdı (تأخذها الخاصة). Herkes üzüldü. Hatta O bayıldı. Biz de zâtu’l-cenb hastalığına tutulduğunu zannedip ağzından ilaç (الدود) yaptık...”⁶⁶

IV. Sağlık Anlamında Kullanılan Kavramlar

Devâ (الدوا): Hadislere, hastalığa iyi gelen uygulama veya ilaç anlamında kullanılan bu tabirin de en çok geçen lâfızlar olduğunu görüyoruz. Üsâme b. Şureyk anlatıyor: bedeviler gelip Hz. Peygamber’e: Yâ Resûlellâh! Hasta olunca tedâvî olalım mı” diye sordular. O da: “*Tedâvî olun. Allah koyduğu ne kadar hastalık (الداء) varsa onların devâsını da koymuştur (yaratmış, indirmiştir). Bir hastalık hariç o da heramdır (ihtiyarlık)...*”⁶⁷

“Her hastalığın (dâu) devâsı vardır. Hastalığa uygun gelen devâ uygulandığında Allah’ın izniyle kurtulur (لج).”⁶⁸ “Devâ kaderdendir. Allah’ın

⁶³ Tirmizî, “Tib”, 20, nr. 2064.

⁶⁴ Müslim, “Selâm”, V, 48, nr. 62.

⁶⁵ Tirmizî, “Tib”, 10, nr. 2049.

⁶⁶ Hâkim, Müstedrek, “Tib”, nr. 7524.

⁶⁷ Tirmizî, “Tib”, 2, nr. 2038; İbn Mâce, “Tib”, 1, nr. 3436; İbn Hibbân, nr. 6029; Mecme’u’z-zevâid, V, 85; Kenzü’l-ummâl, X, nr. 28465.

⁶⁸ Müslim, “Selâm”, nr. 67; İbn Hibbân, el-İhsân, “Tib”, nr. 6031; Müstedrek, “Tib”, nr. 7511.

izniyle fayda sağlar”.⁶⁹ “Devânın en hayırlısı hacâmat ve fisâd’tır”.⁷⁰ “Sineğin bir kanadında hastalık (الأماء) diğeri devâ vardır...”.⁷¹

Sasanî/Pers inancı ve tabâbeti de bir taraftan Hint tesirinde kalarak, ama bazılarında aksi anlam vererek devam ettirmiş, Hint’te kötülüğün temsilcisi (şeytan) olan Asurlar, İran’da iyilik sebebi olarak “Ahura” şeklinde ifade edilir olmuştur. ‘Deva’ da Hint’te iyiliğin temsilcisi olarak ilâhi varlığa ad olarak verilirken devalar, İran’da ‘daêvalar’ adıyla şeytânî varlık olarak kabul edilmiştir. Bunların hasta eden veya şifâ veren varlıklar olarak algılandığı anlaşılmaktadır. İran diğeri yandan, Asya’nın ortasından ve kuzeyinden gelen Şaman uygulamalarının, Mezopotamya, Anadolu, Afrika ve Eski Yunan coğrafyasına geçişinde köprü vazifesi gördüğü ve etkisini taşıdığı ifade edilmektedir.⁷² Çok eski geçmişi olan Hint ve oradan özellikle Vedik literatürden etkilenmiş olan İran, Mezopotamya ve oradan güneye doğru Araplara hem bilgi hem de kelimelerin intikal yeri olması kuvvetle muhtemeldir. Bu güzergâhın güneyden Yemen ve Umman tarafından da mümkün olduğu tarihen sabittir. Dolayısıyla hem kuzeydeki Araplar hem de yarımadanın güneyinden yukarıya doğru göç eden kabileler hem İran hem de onun harmanladığı Asya tabâbet geleneklerini, dini ritüel olarak Araplara aktaran bir tahtirevâl olduğu görüşündeyiz. Buralara tıp tahsili için giden Arap hekimlerinin de olduğu bilinmektedir. Bu ilişkilerle bazı kelimelerin Arapçaya geçtiği ve özellikle ‘deva’ kelimesinin bunlardan biri olduğu düşünülebilir.

Şifâ (الشفاء): Şifâ da hadis lâfızlarında yer alan ve Resûlüllâh’ın ağzından çıktığı gibi nakledilen kelimelerdendir. “Irku’n-Nesâ’nın şifâsı...”.⁷³ “Şifâ üç şeydedir, bal içmek, hacâmat ve dağlama yaptırmak. Ümmetime dağlamayı yasakladım”.⁷⁴ “Siz tedâvî olunuz. Ölüm ve ihtiyarlık (sâm ve heram) hariç Allah şifâsını (Şifâ) indirmedeği hiçbir hastalığı (dâu) indirmemiştir”.⁷⁵ “Allah şifâsını yaratmadığı (inzâl) hiçbir hastalık (dâu) yaratmamıştır”.⁷⁶

Resûlüllâh’a bir hasta geldiğinde veya getirildiğinde ona derdi ki; “Şifâ ver, sen şifâ verensin. Senin şifândan başka şifâ yoktur. Öyle şifâ ver ki geride bir

⁶⁹ Ebû Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, I-XXV, Kâhire 1980, XII, 169, nr. 12784; Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, II, 18; *Mecme’u’z-zevâid*, V, 85.

⁷⁰ *Kenzü’l-ummâl*, X, nr. 28134.

⁷¹ *Kenzü’l-ummâl*, X, nr. 28134.

⁷² Hüseyin Gazi Yurdaydın, Mehmet Dağ, *Dinler Tarihi*, 98, Ankara 1978; Veli Atmaca, *Tarih Boyunca İnanç ve Tıp*, Ankara 2009, 220.

⁷³ Ahmed, III, 219, nr. 13319; İbn Mâce, II, 1147, nr. 3463; Bûsirî, IV, 60; *Hâkim*, IV, 229, nr. 7459; Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, II, 40.

⁷⁴ *Buhâri*, “Tıb”, 3, nr. 5680–5681; İbn Mâce, II, 1155, nr. 3491; *Müsned*, I, 245, nr. 2208; Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, II, 40.

⁷⁵ İbn Hibbân, XXXIII, 428, nr. 6064; *Kenzü’l-ummâl*, X, nr. 28213, 28217.

⁷⁶ İbn Mâce, “Tıb”, 1, nr. 3439; Ahmed, *Müsned*, II, 12, nr. 3578, II, 88, nr. 3922, II, 171, nr. 4334; *Kenzü’l-ummâl*, X, nr. 28213.

hastalık (sekam) bırakmasın.)”⁷⁷

Bu kavrama yer veren diğeri hadisler şöyledir: “Yayla (Âliye, Medine yakınlarında yayla) hurmasında şifâ vardır. Sabah erken yenilirse zehirler karşı tiryâktır”.⁷⁸ “Size inek sütünü tavsiye ederim. O şifâdır, yağı devâdır. Eti ise belâdır (dâu)”.⁷⁹ “Size Senâ ve Senûtu tavsiye ederim. O ikisinde, sâm hâric bütün hastalıklar için şifâ vardır”. Sâm, ölümdür.⁸⁰ “Sâm haric her hastalığa şifâli üç şey vardır. Senâ, senuvvut ve...” râvî, üçüncüsünü unuttum, demektedir.⁸¹ “Ölüme şifâli bir şey olsaydı bu ölüme şifâli olan senâ olurdu”.⁸² “Ebû Hureyre, Resûlüllâh öğle sıcağında yürüdü ben de gittim. Namaz kılıp oturdum. Resûlüllâh bana dönüp, “bir derdin mi var?” dedi. Evet dedim. “Kalk namaz kıl, namazda şifâ vardır” buyurdu”.⁸³

Keşf (الكشف): Allah’ın, hastalığı “Keşf etmesi” istenilen duadaki anlamıyla ‘Keşf’ şifâ mânâsına gelmektedir. Cenâb-ı Hak’ın bu anlama göre Kâşif olması, Şâfi mânâsına gelmektedir. Hastalığın ortadan kaldırılması, hastanın şifâ bulması da mechûl sığayla ‘كشف’ kelimesiyle ifade edilmektedir.

Hz. Âişe’den gelen bir rivâyette Resûlüllâh şöyle dua etmiştir: “امسح البأس ربّ ، لا كاشف له إلا أنت ، بيدك الشفاء ، لا كاشف له إلا أنت /Kötülüğü (hastalığı) gider Ey insanların Rabbi! Şifâ senin elindedir. Senden başka kâşif (hastalıkları iyileştiren) yoktur”⁸⁴.

Hz. Âişe, rukye yaptığını bizâtihi kendisinin beyanı yanında tatbik ettiği rukyenin, Hz. Peygamber’den öğrendiği dua olduğunu da vurgulaması bakımından önemli sayılmalıdır⁸⁵. Çünkü sahâbe, maruz kaldıkları bazı hastalıklarda bile “Bu dünyevî bir iştir. Tecrübemizle ve dilediğimiz gibi bunları tedâvi ederiz. İsteddiğimiz duayı yaparız...” dememişlerdir. Sağlık konusuna bile Resûlüllâh’ın yöntem ve tavsiyelerini esas almışlar, dua ederken

⁷⁷ *Müslim*, “Selâm”, V, 40–42, nr. 44–46; *Tirmizî*, “De’âvât”, 112, nr. 3565; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5709.

⁷⁸ *Kenzü’l-ummâl*, X, nr. 28200.

⁷⁹ Ahmed, *Müsned*, III, 587, nr. 10631, IX, 466, nr. 25121; Hâkim, *Müstedrek*, V, 578, nr. 8282; *Kenzü’l-ummâl*, X, nr. 28211–28212.

⁸⁰ İbn Mâce, “Tıb”, 9, nr. 3458; Hâkim, *Müstedrek*, V, 284, nr. 7519; *Kenzü’l-ummâl*, X, nr. 28267, 28271, 28272.

⁸¹ *Kenzü’l-ummâl*, X, nr. 28272. İbn Mâce’deki rivâyetler ve şerh kısmında Hz. Peygamber’in kullandığı bu kelimelerin anlamını herkesin bilmediği ve farklı anlamlar yükledikleri hatta sahâbenin Peygamberimize sorduğunu görüyoruz. Bunlardan birisi de ‘sâm’ın ölüm anlamına geldiği ve ‘habbetu’s-sevdâ’nın ‘şüniz’ demek olduğunu açıklamak durumunda kaldığı anlaşılıyor: *Müslim*, “Selâm”, V, 61, nr. 87.

⁸² *Tirmizî*, “Tıb”, 30, nr. 2081; İbn Mâce, “Tıb”, 12, nr. 3461; Ahmed, *Müsned*, X, 307, nr. 27148; Hâkim, *Müstedrek*, V, 284, nr. 7518, 578, nr. 8283; *Kenzü’l-ummâl*, X, nr. 28273. “Senâ” kelimesi Habeşçe olup ‘senâh’ şeklinde de söylenir ki Arapçada hasen (güzel) demektir. Peygamberimiz bu kelimeyi bazen kullanmıştır, bkz. *Buhâri*, “Libâs”, 22, nr. 5823, 32, nr. 5845.

⁸³ İbn Mâce, “Tıb”, 10, nr. 3458.

⁸⁴ *Buhâri*, “Tıb”, 38, nr. 5744.

⁸⁵ *Kenzü’l-ummâl*, X, “Tıb”, nr. 28538.

de O'nun dualarına lâfzen itina göstermişlerdir.

İnşât, Neşât: Seriyeye hadisinin başka tarikinde akrebin soktuğu kabile reisine sahâbilerden birisi tarafından Fatıha ile rukye yapıldıktan sonra “كَيْمًا عَبَالًا/أَنْشَطًا مِنْ عَبَالٍ/Bağlarından kurtulmuş gibi” oldu diye ifade edilmektedir. Burada neşâd bulma, iyileşmek ve kurtulmak anlamında kullanılmaktadır. Ancak bağlarından kurtulmuş gibi iyileşmek tabirindeki ‘bağ’ kelimesiyle Arap geleneğinde, bir anlamda cin veya şeytana atfedilen ve büyü ya da sihir yoluyla bağlanmaya işaret olduğu kanaatindeyiz.

“أَنْشَطًا مِنْ عَبَالٍ” tabiri devenin kendi başına gitmemesi için dizinden bağlandığı ipe ikâl denir. Bağını çözünce de deveyi serbest bıraktım anlamında “أَنْشَطْتُ” denilir. Bazı rivâyetlerde “sanki bağından boşanmış gibi” denilir. Bilinen anlamda “أَنْشَطًا” denilir.⁸⁶

Felâh: Kurtulmak mânâsına gelen bu kelimenin zikredildiği rivâyetlerden birisi de şudur: “İmrân b. Husayn’ın bildirdiğine göre Resûlüllâh ‘key’i (dağlamayı) yasakladı. Mübtelâ olduk (hastalandık) ve key yaptırdık ama ne şifâ bulduk (iflâh olduk) ne de hastalıktan kurtulduk (necâh bulduk)”⁸⁷.

Necâh: Necâh veya necât bulmak da kurtulmak veya kurtuluşa ermek anlamındadır. “İmrân b. Husayn’ın bildirdiğine göre Resûlüllâh ‘key’i (dağlamayı) yasakladı. Mübtelâ olduk (hastalandık) ve key yaptırdık ama ne şifâ bulduk (iflâh olduk) ne de hastalıktan kurtulduk (necâh bulduk)”⁸⁸.

Kalebe kelimesi ise hastalıklı olan için kullanılır. *Kulâb* kelimesi devenin tutulduğu bir tür kalp hastalığıdır, aynı gün ölümüne sebep olur. Bir nevi kalp krizi olarak kabul edilebilir. Ama buradaki anlamı hastalıktan bir eserin kalmamasıdır.⁸⁹

Bera’e (بِرَا): Ebû Eyyûb’un naklettiği Seriyeye hadisinde, akrebin soktuğu kabile reisine sahâbilerden birisi tarafından Fatıha ile rukye yapıldıktan sonra “قِرَاءَةُ قَبْرَاءَ” ifadesi kullanılmaktadır. Bu durumda ‘berae’ kelimesinin hastalıktan kurtuldu veya şifâya kavuştu mânâsında kullanıldığı görülmektedir.⁹⁰ Başka bir hadiste buyrulduğuna göre: “*Merîz (hasta) kurtulup sağlığına kavuştuğunda* (بِرَا)

وصح) *Tıpkı gökten kendi safiyeti ve rengi üzere inen dolu tanesine benzer*”⁹¹ denilmektedir.

Îlâka b. Suhâr hadisinde de bedevi kabilenin ipe bağlı olan delisine Fâtıha’yı okuduktan sonra iyileşmesini beyan ederken, şifâ buldu, iyileşti ve kurtuldu anlamında yine ‘berae’ tabiri kullanılmıştır.⁹²

Bu kelimenin kullanılması bir başka açıdan dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere berae kelimesi aynı zamanda kusur ve günahın arınmak anlamına da gelmektedir. Bu kelime ile acaba sebebi bilinsin veya bilinmesin, maddî veya manevî sebeple meydana gelen hastalığın bir nevi işlenen bir günahın dolaylı musibet olarak başa gelmesi mi kastedilmektedir. Bize göre durum böyledir. Çünkü bazı eski medeniyetlerde de hastalıkların sebebi, insanın yanlış davranışları, hataları yani dinî anlamda günahlarıdır. Bu günahlar da yaratıcıyı; çok tanrılı dinlere göre tanrı veya tanrıları kızdıran bir durumdur. Bundan dolayı hatanın sahibi cezalandırılır. İslâm’da da bazı hastalıkların yorumu bu geleneksel inanca yakındır. Bunlar Allah’ın azabını mucip davranışlar olup Allah bu fiillerin sahiplerini cezalandırır. Ancak bütün hastalıklar için bunu söylemek zordur; İslâm’da Allah’ın kaza ve kaderine iman gereği olarak hastalık ve belalara sabretmek de sevaplı bir davranıştır. Bu durumda hastalık ve musibetler, geçmiş hatalar için kefarete kabul edilmektedir.

Hayr: Îlâka b. Suhâr hadisinde, Müslüman olup kabilesine dönen Îlâka yolda bir bedevi kabileye denk gelir ve kabile halkının bağladıkları bir delileri vardır. Kendisinden delinin şifâ bulması için bir çare olup olmadığını sorarlar. İlginç olan, ilacı sorarken kullanılan ifadelerdir. Kabile der ki: “Biz, sizin O sözü edilen adamdan (Hz. Peygamber’den) faydalı şeyler aldığınızı duyduk. Yanınızda bizim bağlı deli için bir ‘devâ’ veya ‘rukye’ var mı? diyerek ricada bulunurlar.”⁹³ Başka bir hadiste bu kelime şöyle geçmektedir: “*İlaçlarımız (edviye) içerisinde şifâ (hayır) olsaydı, şertatu mihcemde (hacâmat), bal içmede, lez’atu nârda (dağlama, key) olurdu*”⁹⁴.

Tıbb: Muhammed b. Lebîd, kendisini Yahyâ b. Hakem’in Cürâş beldesine (Ürdün/ Şam tarafında bir yer veya Yemen konaklarından birisidir) görevlendirdiğini söylemektedir. Cürâş’a vardığımda insanlar: bize Abdullah b. Ca’fer, Resûlüllâh’tan bir hadis nakletti dediler. Hadis şöyle imiş: Cüzzâmlı bir hasta için Peygamberimiz, yırtıcı hayvandan korkar gibi bundan korkunuz. Bu bir vadiye girerse siz başka vadiye gidin, buyurmuş. Ben (Muhammed b. Lebîd) de dedim ki, eğer bunu Abdullah b. Ca’fer nakletmişse size yalan söylememiştir. Ben Cürâş görevinden alındığımda Medine’ye geldim ve

⁸⁶ İyileşmek, sağlık ve sıhhat kavuşmak mânâsında kullanılan “أَنْشَطًا مِنْ عَبَالٍ” kelimesinin geçtiği örnek bir rivâyet için bkz. Seriyeye hadisi *Buhârî*, “Fezâilu’l-Kur’ân”, 9, nr. 5007, “Tıb”, 39, nr. 5749, “Tıb”, 33, nr. 5736; *Müslim*, “Selâm”, V, 49, nr. 64; *Müslim*, “Selâm”, V, 48, nr. 62; *Tirmizî*, “Tıb”, 20, nr. 2063; *Ebû Dâvûd*, “Tıb”, 19, nr. 3900; Ahmed, *Müsned*, IV, 5, nr. 10985, IV, 22, nr. 11070, IV, 88–89, nr. 11399; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5720”nin ta’likinde. Aynı yerde ‘tefl’ kelimesine de açıklama getirilmekte ve ‘nefes’ etmede tükürme işi yok iken teff’de görünür şekilde tükürme vardır, denilmektedir.

⁸⁷ *Tirmizî*, “Tıb”, 10, nr. 2049.

⁸⁸ *Tirmizî*, “Tıb”, 10, nr. 2049.

⁸⁹ İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5720–5722, bu açıklama hadislerinin şerhi kısmında yer almaktadır.

⁹⁰ *Buhârî*, “Tıb”, 34, nr. 5737; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5721.

⁹¹ *Tirmizî*, “Tıb”, 34, nr. 2086.

⁹² *Ebû Dâvûd*, nr. 3896, 3901; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5722.

⁹³ *Ebû Dâvûd*, “Tıb”, 19, nr. 3897, 3901; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5722.

⁹⁴ *Müslim*, “Selâm”, V, 52–53, nr. 69.

Abdullah b. Ca'fer'e, Cüraş halkının kendisinden böyle bir hadis duyduklarını ve naklettiklerini sordum. Abdullah, yalan söylüyorlar. Vallahi bu hadisi ben onlara nakletmedim. Ömer (b. Hattâb)'ı görmüştüm bir ara. İçinde su dolu bir kap istedi, getirdiler. Yanındaki cüzamlı hastaya verdi. Hasta ondan içti Ömer de onun elinden kabı aldı ve aynen onun ağzını değdirdiği yerden su içti. Öğrendiğim kadarıyla Ömer bunu bulaşıcı bir şeyin kendisine geçmesinden korkarak yapmış. Abdullah anlatmaya devam ederek, Ömer bu adam için faydalı bir şey duyan var mı diye tıb (ilaç) soruşturuyordu. Yemenli iki adam çıkageldi. Ömer onlara, şu sâlih adam için iyi gelecek bir tıb (ilaç) biliyor musunuz? Bu adam çabuk cüzama tutuluyor dedi. Onu iyileştirecek (يذهب) bir şey yok, ona bizim gücümüz yetmez ancak onu durduracak, ıstırabını artırmayacak bir devâ ile tedavi edebiliriz, dediler. Ömer, durdurmak ve artmasına engel olmak büyük fayda (عافية عظيمة) dedi. Yemenliler, memleketinizde Hanzal yetişir mi? Diye sordular. Ömer ve yanındakiler, evet dedi. Yemenliler, ondan toplayıp bize getirin dediler. Emredildi ve iki büyük miktel (on beş avuçluk bir ölçü) topladılar. Adamlar *her hanzalı dikti/ dövdü*, her birini ikiye ayırdılar. Hastayı uzatıp, her adam birer bacağına aldı ve bununla ayağının tabanını hanzal bitene kadar ovuşturmaya başladılar. Hanzal her bittiğinde yenisini alıp masaja devam ettiler. Hastadan yeşil balgam/ sümük gelmeye başladı. Sonra adamlar hastayı bıraktılar ve Ömer'e, artık bundan sonra ebediyen ıstırabı artmaz. Abdullah b. Ca'fer dedi ki, vallahi ondan sonra hastanın durumu ölene kadar sabit, stabit oldu.⁹⁵

Arapça 'tıbb' kelimesinin, iyileştirme, hasta tedavi işiyle veya mekânıyla ilgili olarak tabâbet sanatına dayandırılması açısından Mısır'daki tıp okulu ve tıbbî kitapların muhafaza edildiği şehir olan 'Teb'ten gelmiş olmalıdır. "M. Ö. 520 yılında Pers kralı *Darius*, Sa'îd'te Mısırlı hekim *Udjahorresnet*'ten bir 'Hayat Evi' tesis etmesini istemişti. Bu okulun tıp kısmının başına geçen *Udjahorresnet* de "Bu okulu, bu ilim için gerekli olan kitaplar ve tıbbî aletlerle" donatmıştı"⁹⁶ ibaresi, kanaatimizi destekleyecek bir ipucu olabilir.

Hasm: Kelime mânâsı itibariyle hastayı ilaçla v.s. müdahale ile iyileştirmek anlamına gelen bu sözcük aynı anlamda hadiste geçmektedir. Câbir'den nakledildiğine göre Sa'd b. Mu'âz okla yaralandığında Resûlüllâh onu okun demiriyle dağlamak suretiyle bizzat tedavi (haseme) etti. Tekrar şişti ikinci defa tedavi (haseme) etti,⁹⁷ denilmektedir.

⁹⁵ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28500.

⁹⁶ Ali Haydar Bayat, *Tıb Tarihi*, 52-53, İzmir, 2003. Papirüslerden öncesine rastlayan ilk kitabe m. ö. 2800'lere rastlayan ve teb şehrinde bulunan ve Firavun Neferir Kere'nin baş mimarı olan Veshrtah'ın aniden ölümü üzerine Firavunun Hekimlere *Kütüphaneden hekimlik yazılarını* getirttiğini belirten bir yazıdan bahsedilmektedir. Galip Ata, *Tıb Tarihi*, Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri VIII. Bölüm, 5., 31.

⁹⁷ *Müslim*, "Selâm", V, 55, nr. 73.

Zehâb: Hz. Peygamber'in bazı ifadelerinde 'ezhib, zehebe' gibi müştakların "İyileşmek, şifâ bulmak" mânâsında olduğu görülüyor. Rukye dualarında bilhassa "ألهم أذهب البأس" ifadesindeki gibi. Bunun anlamı "*Allahım! Şifâ ver, iyileştir...*" şeklindedir. İyileşti anlamında "فذهب عنه" tabirinin zikredildiği hadislerden birinde, Resûlüllâh'ın hacâmatçı çağırıldığı, hacâmat olduktan sonra hissettiği rahatsızlığın geçtiği; şifâ bulduğu bildirilmektedir.⁹⁸

Yukarıda da zikredildiği üzere, bu terimin yer aldığı diğer bazı rivâyetler şu şekilde nakledilmiştir: "أذهب البأس...".⁹⁹ "Yağ (lanma) be'si/bü'sü (البأس والبؤس), fakirliği, sıkıntıyı) giderir (يذهب)...".¹⁰⁰

Hz. Âişe, Hz. Peygamber'e de rukye yapmıştır. Ben Resûlüllâh için: "Azabı (أأس) gider (أذهب البأس) ey insanların Rabbi! Şifâ senin elindedir. Senden başka şifâ veren yoktur. Ey Şâfi! Öyle bir şifâ ver ki geride hastalık (sekam) bırakmasın" diye ta'viz (koruma duası) yapardım, demektedir".¹⁰¹

Osman b. Ebî'l-Âs bir şikâyetle Resûlüllâh'a gelir ve O'ndan öğrendiği duayı talimat üzere okuyup vücudunu sıvazlar. Hastalığının iyileştiğini "فذهب فذهب" Allah benim hastalığımı iyileştirdi, şifâ verdi, bendeki rahatsızlığı izâle etti" demiştir.¹⁰²

"Telbîne, hastanın (merîz) kalbini güçlendirir, hüznün bir kısmını iyileştirir (تذهب)."¹⁰³

Mesh: Bu kelime bir şeyin izini eserini yok etmek, silmek ve ortadan kaldırmak anlamlarına gelir. İzâle, zehâb ve ref kelimelerinin de kullanıldığı gibi, burada kullanıldığı mânâdan çıkarımda bulunarak bu kelimenin de bazen hastalıktan kurtuluş ifadesi olarak مَسح şeklinde mechûl siga ile ifade edildiğini söyleyebiliriz. Mechûl kalıpta hastalığın iyileşip şifâ bulması anlamına delalet eden bir rivâyete henüz rastlamadık. Ancak aşağıdaki rivâyeti tespit edebildik.

"Ey İnsanların Rabbi! Be's (acı, azap, hastalık) gider (إمسح). Şifâ senin elindedir. Hastalığı iyileştiren (kâşif) sadece sensin."¹⁰⁴

Âfiyet: Hz. Ömer'le ilgili veba kıssasında zikredildiğine göre Yemen'den gelen iki kişiye: "Bu salih insan için yanınızda bir tıbb (ilaç) var mı?" diye sormuşlardır. Onlar da: "Bizde onu giderecek, iyileştirecek (يذهب) bir şey yok. Ancak bizde onu durduracak bir devâ var; onu uygularsak ilerlemez", dediler. Ömer de: "Bunun durması; ilerlememesi de büyük sağlıktır (عافية عظيمة) dedi."¹⁰⁵

⁹⁸ *Müslim*, "Selâm", V, 52-53, nr. 69.

⁹⁹ *Müslim*, "Selâm", V, 40-42, nr. 44-46; *Ebü Dâvûd*, "Tıb", 17, nr. 3883.

¹⁰⁰ Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, V, 132.

¹⁰¹ *Kenzü'l-'ummâl*, X, "Tıb", nr. 28537-28538.

¹⁰² *Tirmizî*, "Tıb", 29, nr. 2080.

¹⁰³ *Buhârî*, "Tıb", 8, nr. 5689.

¹⁰⁴ *Kenzü'l-'ummâl*, X, "Tıb", nr. 28538.

¹⁰⁵ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28500.

Bir hadiste bu kelimenin fiil olarak ve mechûl şekli nakledilmiştir. “Bir Müslüman kul, bir hastayı ziyaret eder de yedi defa “أسأل الله العظيم رب العرش العظيم أن يشفيك” duasını okursa ve hastanın henüz eceli tamam olmamışsa kurtulur (غفي)”.¹⁰⁶

Buradaki hastalığı giderecek şeyin adının özel olarak zikredilmemesi de üzerinde durulmaya değer görülmektedir. Anlaşılan o ki, bazı Arap kabileleri, hastalık adlarını farklı zikrettikleri gibi sağlık, şifâ terimlerinde de ittifak etmiyorlardı. Hele bu rivâyete göre hastalığı iyileştiren ilacın adını vermek yerine genel anlamda “iyileştirecek bir şey, onu giderecek bir şey...” gibi ihtisas dışı; tıbbî tecrübe ve gelenekten mahrum ifade şekliyle beyan edildiği görülmektedir. Ama bazı kabilelerle ilgili rivâyetlerde “İlaç, tıbb, şifâ, rukye...” gibi ilaçlar kavramsal olarak zikredilmektedir.

“Bir Müslüman, henüz eceli gelmemiş olan bir hastayı ziyaret eder de yedi defa “Yüce Allah’tan arşın yüce Rabbi’nden sana şifâ vermesini diliyorum derse o takdirde âfiyet bulur”.¹⁰⁷

Hiz. Ali’den nakledildiği gibi, “Ben hasta idim (كنت شاكيا). Resûlüllâh bana uğradı. Ben şöyle dua ediyordum “Allah’ım! Eğer ecelim gelmişse beni götür. Yok, ecelim sonraya tehir edilmişse beni kaldır (ازفني). Eğer bu bir belâ ise bana sabır ver”. Resûlüllâh bana “Nasıl söyledin?” diye sordu. Ben de söylediklerimi tekrar ettim. Resûlüllâh O’na ayağıyla vurarak: “اللهم عافه/Yâ Rabbi! Ona âfiyet veya şifâ ver” diye dua etti. Hiz. Ali: “Artık ondan sonra ağrıdan şikâyetim olmadı”¹⁰⁸ dedi.

Meğîset/Muğîset (مغيسة، مغيسة): Bu lâfzın yer aldığı bir hadis şöyledir: “Hicâmat, kafadan olur ve sağlıktır (meğîstir). Bunu bana Cibril, Yahudi kadının yemeğini yediğimde emretti”.¹⁰⁹

Sihhat: Günümüzde en çok kullanılan sağlık terimlerinden birisi de sihhat olup bu da hadislerde nakledilmiştir. “Merîz (hasta) kurtulup sağlığına kavuştuğunda (برأ و صح) Tıpkı gökten kendi safiyeti ve rengi üzere inen dolu tanesine benzer”.¹¹⁰

İfâkat: Cebele b. Ezrak’ın bizzat müşahedesine göre Hiz. Peygamber, delik deşik bir duvar dibinde namaz kılarak ikinci rekatta oturduğunda delikten çıkan bir akrep onu soktu. Ona baygınlık geldi, ashâb O’na rukye yaptı. İyileşip ayılınca sahâbîlere hitaben, “أفأقني ربي/Beni Allah iyileştirdi; sizin rukye değil, dedi”¹¹¹.

¹⁰⁶ Tirmizî, “Tıb”, 32, nr. 2083.

¹⁰⁷ Hâkim, Müstedrek, “Tıb”, nr. 7564–7565.

¹⁰⁸ Tirmizî, “De’avât”, 112, nr. 3564.

¹⁰⁹ “Meğîse”, hastalık ve dertlerden kurtuluş, iyileşme ve sağlık bulma gibi anlamlara gelir. Kenzü’l-‘ummâl, X, 28107. Şerh kısmındaki açıklama, Feyzu’l-kadir, III, 403.

¹¹⁰ Tirmizî, “Tıb”, 34, nr. 2086.

¹¹¹ Kenzü’l-‘ummâl, X, “Tıb”, nr. 28523.

V. Sonuç

Tıbbın sistematik bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasından önceki durumunu inanç, ibadet kaideleri, sihir ve büyü geleneğinden ayırmak neredeyse imkânsızdır. Bu dönem uygulamalarında dinî arınma (taharet, temizlik kuralları) ile hastalıktan arınma ritüelleri iç içedir. Muhtemelen günahattan arınmak ve hastalıktan kurtulmak aynı anlamı taşıyordu. Yani insanlar günah işlediği için hasta olmuş veya işlenen günahlar ileride bazı hastalıklara yol açacak diye inanılmış da olabilir.

Geçmiş devirlerde hastalık ve şifâ, her ne şekilde olursa olsun, dini bağlantılarıyla birlikte düşünülüyordu denilebilir. Arapçada ‘afv’ kelimesinin hem günahların bağışlanması hem de ‘âfiyet’ yani sağlık ve şifâ bulmak için kullanılıyor olması bunun ipuçlarından birisi sayılabilir.

Çalışmaya başlarken kadim medeniyetlerin en gelişmişinde bile görülmeyen kavramsal birlikteliği, İslâm öncesi Arap tabâbetinde aramaya çalışmanın beyhude olduğu fikri ağır basmaktaydı. Yine de hadislerde kullanılan kelimelerden hareketle, hastalık ve sağlık için kullanılan genel kavramların yelpazesini görmekte fayda vardı. Hadislerdeki bilgilerden hareketle gerek ‘hastalık’ gerekse ‘sağlık/şifâ’ anlamına gelen sabit kavram veya kelime arayışımız neticesinde, Arap kabilelerinin yaşadığı geniş coğrafya veya sahranın sınırsız manzarası kadar geniş kelime kullanımına rastladığımızı söyleyebiliriz. Aynı şekilde yüzeysel görünümü sıkça değişen coğrafyaya denk olarak, sağlık veya tabâbet dışında bir anlam için kullanılan bir kelimenin yeri geldiğinde ‘sağlık’ veya ‘hastalık’ ifadesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Hastalık ve sağlık durumlarının böyle ifade edilmiş biçimi, en azından hadislerden derlenen kelimeler çerçevesinde, ne Câhiliyye Araplarında ne de Hiz. Peygamber’in hadislerinde sistemli, kurumsallaşmış, kendine has terminolojisi olan bir tıp anlayışından söz etmenin mümkün olmadığını göstermektedir. Hazırlamakta olduğumuz “Hadislerde Geçen Hastalık Adları” ve “Hadislerde Geçen İlaç Adları” başlıklı iki mütemmim çalışma ile elde edilecek olan bilgiler doğrultusunda, bu konularda biraz daha kesin ifadeler veya hükümler verilebilmesi mümkündür.

Mevcut çalışmada, ilgili kelime ve kavramların geçtiği bütün hadisleri derlemek yerine hastalık ve sağlık anlamına gelen kelime taraması için örnek teşkil edecek kifayette hadislerle yetinildi. Çalışmamızda, hadislerin tespit ve tahririnde, hem tasnif hem de şerh ve derlemecilik devrinin vazgeçilmez eserlerine öncelik verildi. Bu münasebetle zikredilen hadislerin gerek sihhatine gerekse kaynakçasına yönelik muhtemel itiraza yer olmadığını düşünüyoruz. Ancak meselenin zayıf ve sahih bütün rivâyetler çerçevesinde vuzuha kavuşması, rivâyetlerde vaki olan râvî tasarruflarının netleşmesi bakımından elbette derlenen hadisler ve müracaat edilen kaynaklar yeterli sayılamaz.

Hakkında kesin hüküm vermeyi umduğumuz, ancak hayli güçlük arz eden

husus “Tıbb-ı Nebevî'nin sünnet teşkil etmediği” hipotezidir. Zira Tıbb-ı Nebevî hakkındaki hadislerin sünnet olarak algılanmasına engel teşkil eden hususlar vardır. Bunların başında bazı tıbbî hadislerin istinbât için uygun olmaması yani kişiye veya muayyen bölgeye yönelik tavsiyeler oluşu, birçok haberin sübût değerinin sahîh olmaması, muteber hadis kaynaklarının tasnifinde bu konuya ve bu türden hadislerle ayrılan kısmın, fezâil, âdâb, ibâha veya ahbâr konularının yanında yer verilmiş olması ve sıhhati konusunda münekkit muhaddislerin ahkâm hadisleri için gösterdiği titizliği bu hadislerde göstermemesidir denilebilir.

Hastalık ve sağlık ifadelerinde kullanılan kelimelerin çok çeşitli olması, geniş anlam yelpazesi içinde sağlık veya hastalık için de kullanılmış olması, bazılarının mecâzen bazılarının hakikat olarak kullanılması da ayrıca dikkat çekmektedir. Bu hadislerden oluşan bilgi birikiminin, hukûkî veya ahkâmî bir konunun gerek hadislerde gerek Kur'ân'da ifadesini bulduğu açıklık ve kesinlikte olmaması, meselenin “herkesi her zaman ve her yerde mükellef tutan, normatif (yaptırım içeren) bir sünnet” değeri taşımadığını ifade etmektedir denilebilir. Oysa sünnet denildiğinde vücûb ifade eden hem furû hem usûlde normatif değeri olan nebevî bir bilgi kastedilmektedir.

Netice olarak, bu kavramsal çeşitlilik, sıhhat veya hastalık tanımlamasında kullanılırken sergilenen rahatlık ve dağınıklık yanında uygulamadaki şahsîlik, Tıbb-ı Nebevî hadislerinin, en mu'tedil ifadeyle çoğu, sünnet olarak değerlendirilemez kanaatineyiz. Buna rağmen Resûlüllâh'a ittibâın sadece imânî ve ta'abbüdî değil sevgi ve muhabbet bakımından bir temessül veya teberrük beklentisiyle Müslümanların tatbikine engel bir durum olmadığı da teslim edilmelidir.

“Hadislerde Hastalık ve Sağlık Anlamında Kullanılan Genel Kavramlar”

Özet: Tıbb-ı Nebevî konusunun araştırılmasında hadislerin tespiti kadar bunların sened ve metin tenkidi de önem arz eder. Metin açısından meseleye bakarken akla gelen hususlardan birisi de rivâyetlerde geçen kavramlar, kök kelimeler ve rivâyetin bütününi yani asıl maksadı büyük oranda etkileyen temel kavramlardır. Bu çalışmada Tıbb-ı Nebevî hadislerinde geçen hastalık ve sağlık anlamına gelen genel kavramların tespiti ve hadislerle temellendirilmesi esas alınmıştır. Çalışmanın amaçlarından birisi de Tıbb-ı Nebevî'deki kelimelerin aslen Arapça mı yoksa başka dillerden geçen kelimeler mi olduğunun tespitine yardımcı olmaktır.

Atf: Veli Atmaca, “Hadislerde Hastalık ve Sağlık Anlamında Kullanılan Genel Kavramlar”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VIII/1, 2010, ss. 83–105.

Anahtar Kelimeler: hastalık, musîbet, şifâ, sağlık, tıbb-ı Nebevî.